

بررسی مقدمات گزارش دانش آموزان از

نگرش مذهبی خود با و بدون ذکر هویت شخصی

AN ELEMENTARY STUDY ON RELIGIOUS ATTITUDE OF PUPILS WITH AND WITHOUT MENTIONING THEIR PERSONAL IDENTITY

Noori Ghasemabadi, R. and Bolhari, J.

The target of this study is to compare the practicability of Golriz instrument for religious attitude in pressured groups and those without pressure. This questionnaire has 25 items that have been standardized according to the Iranian culture. Its validity has been reported as 80%, and it has the possibility of comparing religious and ordinary groups (Golriz 1974). Mention of personal identity was used as a rough criterion for the pressured group, but no mention of personal identity was used as a criterion in the group without pressure. Sixty Tehran pupils (30 girls and 30 boys) completed the questionnaire. Pressure was our independent variable, and other variables were sex and branches of study. Analysis of bifactorial variance did not confirm significant difference between pressured group and the group without pressure. There were also no significant differences between the branches of sciences (biology and literature). However, we found significant differences in some questions of the instrument between two groups. We suggest that this questionnaire should be used only for research purposes in groups rather than individual situation. Also, it is necessary to restudy this instrument with a larger group for our aim.

Keywords: identity, Pressured group, religious attitude, Pupils

بررسی مقدماتی گزارش دانش آموزان از نگرش مذهبی خود با و بدون ذکر هویت شخصی

ربابه نوری قاسم آبادی

کارشناس ارشد روان شناسی بالینی ، عضو هیات علمی

انستیتو روان پزشکی تهران

دکتر جعفر بوالهیری

روان پزشک دانشیار گروه روان پزشکی دانشگاه علوم

پزشکی ایران

چکیده:

هدف از انجام پژوهش حاضر، ارزیابی قابلیت کاربرد آزمون نگرش سنج مذهب (گلریز ۱۳۵۳) و بررسی اثر فشار اجتماعی بر گزارش افراد از نگرش مذهبی می باشد. به این منظور اثر فشار اجتماعی به عنوان متغیر مستقل بر گزارش افراد از نگرش مذهبی در نمونه ای ۶۰ نفری از دانش آموزان ۱۷ ساله تهرانی (۴۰ نفر دختر، ۲۰ نفر پسر) با استفاده از پرسش نامه نگرش سنج مذهب مورد مطالعه قرار گرفت. ذکر هویت شخصی به عنوان معیار فشار اجتماعی و عدم ذکر هویت به عنوان فقدان فشار اجتماعی مورد استفاده قرار گرفت. همچنین اثر متغیرهای جنسیت و رشته تحصیلی به عنوان متغیرهای مداخله گر بررسی شد. تحلیل واریانس دو عاملی، تفاوت معنی داری را بین دو گروه پژوهشی دارای فشار اجتماعی و فاقد فشار اجتماعی و همچنین بین دختران و پسران و رشته های تجربی و ادبی نشان داد. با این وجود تحلیل سؤال های آزمون نگرش سنج مذهب بین دو گروه دارا و فاقد فشار اجتماعی تفاوت های معنی داری را در بین تعدادی از سؤال های آزمون نشان داد. در هر حال توصیه می شود کاربرد این آزمون محدود به اهداف پژوهشی گردد و فقط به صورت گروهی اجرا شود. همچنین ضروری است پژوهش در نمونه وسیع تر و گسترده تر مجددا اجرا گردد.

مقدمه

اعتقاد مذهبی و اعمال مذهبی، نیاز انسان در جهان هستی است. نیاز به شناخت خالق، نیاز به فهمیدن هدف زندگی و نقش انسان در زندگی، طرز ارتباط انسان با دیگران و پاسخ انسان به جهان هستی از جمله این نیازهای مذهبی است. این نیاز بشر در تمام دوران ها و در تمام جوامع مطرح بوده است (ساجمن و ماتیوز^۱ Suchman & Mathews, ۱۹۸۸).

به طور اجمالی نقش مذهب در رابطه با بهداشت و شفا از قرون بسیار دور شناخته شده بود. در طول هزاران

سال، مذهب و پزشکی در مداوا و کاهش رنج های انسان شریک یکدیگر بوده اند (همان منبع). اما نقش مذهب در مورد اساس وجودی انسان موضوع پژوهش های چندانی قرار نگرفته است (لارسون Larson. و همکاران، ۱۹۸۶). شاید فقدان بررسی های دقیق علمی ناشی از اثرات باقی مانده انقلاب علمی رنسانس باشد. رشد و اوج گیری موفقیت های علمی در این دوران، تنش جدیدی ایجاد نمود و در نهایت پزشکی و مذهب را جدا کرد و به این امر منجر گردید که مذهب به مراقبت از روح و پزشکی به مراقبت از بدن و سپس روان محدود گردید. به این ترتیب، مذهب فقط و فقط به ایمان محدود گردید که بنا به ماهیتش قابل تصدیق و اثبات نبود و از این رو پژوهش های غیر علمی و پژوهش هایی که متکی بر داده ها نبود، اجرا گردید. در نتیجه بررسی های علمی اندکی در مورد اثر مذهب بر سلامتی صورت گرفت. این در حالی است که مذهب همچنان عاملی در زندگی بسیاری از انسان ها است و اعمال مذهبی به طور رایجی در جمعیت عادی وجود دارد. با وجود آمارهای چشم گیر در مورد اثر مذهب بر زندگی مردم، پژوهشگران در مورد اثر این متغیر در بهداشت و سلامت جسمانی و روانی غفلت کرده اند و فقط در سال های اخیر باورها و اعتقادات مذهبی مورد پژوهش علمی قرار گرفته اند (همان منبع).

نتیجه پژوهش هایی که اخیرا در مورد اثر مذهب بر سلامت روان انجام شده حاکی از وجود اثر مثبت مذهب بر سازگاری و بهداشت روانی می باشد. مثلاً نس و وینتروپ (Ness & Wintrob, ۱۹۸۰) براون، ندیبوس و گری، (Brown, Ndubuis & Gray, ۱۹۹۰)، برگین، ماسترز و ریچاردز (Bergin, Masters & Richards, ۱۹۸۸)، لوئیس و مارکیدز (Levis & Markides, ۱۹۸۸)، ویلیامز، لارسون و هکمان (Williams & Larson & Heckman, ۱۹۹۱)، هانس برگر (Hunsberger, ۱۹۸۵)، هاندل، بلاکر- لویز و مورگن (Handel, Blacker- Lopez &

۲- داشتن یک شغل تمام وقت یا نیمه وقت ،
 ۳- حضور کمتر از سه فرزند در منزل،
 ۴- وجود تعهدات جدی مذهبی.

پژوهش های دیگری نیز در مورد رابطه بین مقابله های مذهبی و سلامت روان انجام شده است که بر وجود رابطه ای مثبت بین مقابله های مذهبی و سلامت روان صحه گذارده اند که عبارتند از: کان وی (Conway) (Koenig, George & Siegler) جورج و سیگلر (Koenig, George & Siegler) جورج و سیگلر، میدور و جورج (Koenig, Seigler, Meador & George) جورج (۱۹۸۵-۸۶)، کونینگ، جورج و سیگلر (Koenig, George & Siegler) جورج و سیگلر، میدور و جورج (Koenig, Seigler, Meador & George) جورج (۱۹۹۰)، سیلبر و رایلی (Silber & Reilly) (۱۹۸۵)، کوک و ویمبلی (Cook & Wimbely) (۱۹۸۳) ، به نقل از پارک و همکاران، (۱۹۹۰) گزارش دادند، تعهدات مذهبی بر سازگاری والدینی که به تازگی فرزندشان را به علت سرطان یا بیماری های خونی از دست داده اند، اثر می گذارد. باورهای مذهبی ، انتخاب های مربوط به سازگاری (Coping Opptions) را نیز تحت تأثیر خود قرار می دهند و در نتیجه بر ادراک فرد و استفاده از فرصت های مقابله ای وی نیز اثر می گذارند (همان منبع).

علاوه بر این بین سلامت روانی و جسمانی افراد سالخورده و مذهب رابطه ای مثبت به دست آمده است (کونینگ، موربرگ، کرال (Koenig, Morberg, Krall) (Koenig, Morberg, Krall) (۱۹۸۸) ، جفرز و نیکولز (Jeffers & Nicholes) (۱۹۷۱)، بیکر و گورساج (Baker & Gorsuch) (۱۹۸۲) . همچنین بین باور به زندگی پس از مرگ و ترس و اضطراب از مرگ رابطه ای معکوس به دست آمده است (جفرز، نیکولز و ایزدورفر (Eisodorfer) (۱۹۷۱)، کونینگ و همکاران ۱۹۸۸، ادی (Aday) (۱۹۸۴-۵). بین مصرف مواد مخدر و اعتقاد و باورهای مذهبی رابطه ای منفی وجود دارد (بورکت (Burkett) (۱۹۷۰).

درمورد بیماری های جسمانی نیز رابطه ای مثبت بین مذهب و سلامت جسمانی وجود دارد. اکلین، براون و

(Morgen) (۱۹۸۹)، کامستاک، پارتریگ (Comstock) (Poloma & Partridge) (۱۹۷۲)، و پولوما و پندلتون (Pendelton) (۱۹۹۱)، اثر مثبت مذهب بر سلامت روان، کاهش علائم بیماری و کاهش ناراحتی و آشفتگی را گزارش داده و از وجود یک رابطه مثبت بین مذهب و بهداشت روانی حمایت نمودند.

علاوه بر این، مذهب نقش مهمی در رویارویی با استرس های زندگی دارد و می تواند اثر بحران های شدید زندگی را تعدیل کند (پاراگرامنت (Paragment) ، به نقل از پارک، لورنس ، کوهن و هرب (Park, Laurence, Cohen & Herb) (۱۹۹۰) . باورهای مذهبی مانند یک "سپر" (Buffer) در برابر استرس های زندگی عمل می کنند و از این طریق به راهبردهای مقابله ای فرد کمک می کنند. فرد مذهبی در بحران ها به عبادت و ستایش خدا می پردازد و برای رهایی، تقویت شدن، دریافت یک شفای مقدس (Holy intercession) و همچنین برای دریافت کمک به مؤسسات مذهبی مراجعه می کند (همان منبع). ابو، ریچ من و چفتز (Ebaugh, Richman & Chafetz) (۱۹۸۴) ، نقل از همان منبع) دریافتند که کاتولیک های کریس ماتیگ (Catholic Charismatics) بیش از دانشمندان مسیحی (Christian Scientists) در موقعیت های بحرانی به عبادت می پردازند و برای دریافت حمایت اجتماعی به گروه های مذهبی خودی مراجعه می کنند. پژوهش های پارک و همکاران (۱۹۹۰) نیز از اثر مثبت مذهب درونی در سازگاری با رویدادهای استرس زای زندگی حمایت می کند. پژوهش براون و هریس (Brown & Harris) (۱۹۷۸) ، به نقل از روزن هان و سلیگمن (Rossnhan Seligman) (۱۹۸۹) چهار عامل را مطرح می کنند که حتی در صورت وجود عوامل مستعد کننده افسردگی و وجود رویدادهای مربوط به فقدان، از ایجاد افسردگی جلوگیری می کنند. این عوامل عبارتند از:

۱- وجود روابط صمیمانه با همسر ،

موگر (Acklin, Brown & Mauger) (۱۹۸۳) رابطه مذهب و مقابله با سرطان را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که بین مذهب درونی و معنای زندگی رابطه ای مثبت، و بین یأس، خصومت و انزوای اجتماعی و مذهب رابطه ای منفی وجود دارد. ککوزوسکی (Kaczorowski) (۱۹۸۹) در بیماران مبتلا به سرطان به رابطه ای منفی بین مذهب و اضطراب دست یافت. همچنین کولپ (Collipp) (۱۹۶۹) در پژوهش خود نشان داد که عبادت، بقای کودکان مبتلا به سرطان خون را افزایش می دهد. همچنین نوجوانان در زمان بیماری بیشتر به موضوع های مذهبی و روحانی روی می آورند (براون و گری (Brown & Gray) ، ۱۹۸۷).

شهید مطهری (رض) در کتاب مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی، آثار و فواید ایمان را به گونه زیر توصیف می کند:

“ایمان مذهبی آثار نیک فراوان دارد:

الف- تولید بهجت و انبساط

ب- نیکو ساختن روابط اجتماعی،

ج- کاهش و رفع ناراحتی هائی که لازمه ساختمان

این جهان است.”

همان طور که ملاحظه می شود، آثار و فواید ایمان که استاد مطهری (رض) بیان کرده است، توسط پژوهش های علمی و روش های تجربی مورد تأیید قرار گرفته است. نتایج پژوهش های متعدد اثر مثبت مذهب بر کاهش بیماری ها و افزایش سطح بهداشت روانی و جسمانی و سازگاری را تأیید نموده اند. با این حال، تا کنون پژوهشی در مورد اثر مذهب بر سلامت روانی و جسمانی در ایران انجام نگرفته و شاید یکی از اصلی ترین علل عدم انجام پژوهش در این زمینه فقدان آزمون معتبری است که مذهب را بسنجد و با شرایط اجتماعی ایران نیز متناسب باشد. تنها پرسش نامه موجود، پرسشنامه نگرش سنج مذهب (گلریز، ۱۳۵۳) می باشد. باتوجه به این که این پرسش نامه در دوران قبل از انقلاب تهیه شده و از آن زمان تغییرات

اجتماعی قابل توجهی صورت گرفته و ضروری است کاربرد و کارایی این آزمون در شرایط اجتماعی فعلی ایران مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد، زیرا نگرش مذهبی نسبت به فشارهای اجتماعی حساس است (براون، ۱۹۷۳، براون و پالانت (Brown & Pallant)، ۱۹۶۲، از گلریز، ۱۳۵۳). در شرایط اجتماعی فعلی، مذهب و ارزش های مذهبی دارای اهمیت بسیار می باشند، و با توجه به این که هنجارهای گروه بر نگرش های افراد آن گروه مؤثر می باشند و پیوسته فشارهایی از گروه بر فرد وارد می آید که او را در قالب معینی جای دهد و با گروه موافقت و هم‌رنگ جماعت سازد (کرج و کرچفیلد و بلاکی ترجمه صناعی، ۱۳۴۷) و فرد تحت تأثیر فشار گروهی ممکن است نظر خود را ابراز ندارد (اش، ۱۹۵۲، ۱۹۵۸ نقل از مان، ترجمه ساعتچی)، ضروری است پژوهشی در مورد کارایی پرسش نامه گلریز (۱۳۵۳) در شرایط مذهبی فعلی جامعه ایران انجام گردد. به این ترتیب سؤال های پژوهش را می توان به گونه زیر مطرح نمود:

۱- آیا افراد، نگرش مذهبی خود را به راحتی بیان می کنند؟

۲- آیا مطرح بودن مذهب به عنوان یک ارزش اجتماعی، ممکن است سنجش گرایش مذهبی را دشوار سازد؟

۳- آیا مشخص بودن نام و خصوصیات دیگر فرد، تأثیری بر گزارش آنان از وضعیت مذهبی خود می گذارد؟ فرضیه پژوهش عبارت است از: در صورت ذکر هویت شخصی، افراد خود را مذهبی تر نشان می دهند.

روش

در این پژوهش، اثر متغیر ذکر هویت شخصی بر گزارش افراد از وضعیت مذهبی خود مورد مطالعه قرار گرفت. به نظر می رسد ذکر هویت شخصی تا اندازه ای فرد را در شرایط فشار اجتماعی قرار می دهد. منظور از فشار اجتماعی، فشاری است که گروه بر فرد وارد می آورد تا او

جدول ۱ گروه های پژوهش بر حسب رشته و بر حسب رشته و جنس

گروه ها	جنس	تعداد	رشته تحصیلی
پاسخ با ذکر هویت شخصی	دختر	۲۰	تجربی و انسانی
	پسر	۱۰	تجربی
پاسخ بدون ذکر هویت شخصی	دختر	۲۰	تجربی و انسانی
	پسر	۱۰	تجربی

(N=60)

به منظور جمع آوری داده ها از روش پرسش نامه ای استفاده شد. آزمون این پژوهش، پرسش نامه نگرش سنج مذهب (گلریز، ۱۳۵۳) است. این پرسش نامه دارای ۲۵ سؤال است. اعتبار این آزمون از طریق همبستگی با آزمون آلپورت، ورنون و لیندزی (Alport, Vernon & Lindzey) (۱۹۶۰) به دست آمده است و برابر با ۸۰٪ می باشد. همچنین در اعتباریابی این پرسش نامه از روش گروه های شناخته شده استفاده شده است و تفاوت میانگین بین دو گروه عادی و مذهبی کاملاً معنی دار می باشد و پرسش نامه قادر است بین دو گروه تفاوت بگذارد (گلریز، ۱۳۵۳). از طریق منطقه ۱۲ آموزش و پرورش، یک مدرسه دخترانه و یک مدرسه پسرانه جهت اجرای پژوهش معرفی گردید. کلاس ها نیز از طریق اولیای مدارس برای اجرای پژوهش تعیین شدند. در هر کلاس افراد به طور تصادفی به دو گروه تقسیم شدند. گروهی که باید نام خود را روی پرسش نامه ها می نوشتند و گروهی که نباید نام خود را می نوشتند و سپس پرسش نامه ها به طور گروهی تکمیل شدند.

به منظور بررسی وجود تفاوت معنی دار بین گروه های پژوهش و همچنین وجود تفاوت های معنی دار در

را در قالب معینی جای دهد و با گروه موافق سازد (کرچ، کرچفیلد و بلاکی، ترجمه صناعی، ۱۳۴۷). اثر فشار اجتماعی توسط نوشتن نام بر روی پرسش نامه ها ارزیابی شد زیرا با مشخص بودن نام فرد امکان پی گیری فرد در مورد عقاید مذهبی او وجود دارد. در مقابل، اثر فقدان فشار اجتماعی از طریق نوشتن نام افراد بر روی پرسش نامه ها ارزیابی شد. در این حالت، امکان پی گیری فرد در مورد عقاید مذهبی وجود ندارد. اثر متغیرهای جنس و رشته تحصیلی به عنوان عوامل مداخله گر نیز مورد مطالعه قرار گرفتند. سپس افراد به دو دسته تقسیم شدند. افرادی که نام خود را بر روی پرسش نامه ها نوشته بودند و افرادی که نام خود را بر روی پرسش نامه ها ننوشتند، و سپس نتایج مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفت.

باتوجه به این که پژوهش گلریز (۱۳۵۳) بر روی دانش آموزان ۱۷ ساله تهرانی انجام شد، و باتوجه به این که نوجوانان در این سنین بیشتر به مذهب روی می آورند (براون، ۱۹۷۳) به علت عدم دخالت عوامل رشدی سعی گردید این پژوهش بر روی دانش آموزان ۱۷ ساله منطقه آموزش و پرورش از تهران انجام گردد.

ابتدا با استفاده از روش تصادفی، دو منطقه آموزش و پرورش جهت اجرای پژوهش مشخص شد ولی به علت عدم همکاری اداره کل آموزش و پرورش تهران و رسیدن پایان سال تحصیلی، بنابه ضرورت از نمونه قابل دسترس استفاده شد و با استفاده از همکاری منطقه ۱۲ آموزش و پرورش شهر تهران، پژوهش در این منطقه انجام شد. انتخاب مدارس و انتخاب کلاس ها توسط منطقه ۱۲ آموزش و پرورش و اولیای مدارس انجام گردید. به این ترتیب، نمونه پژوهش دانش آموزان ۱۷ ساله ای بودند که در کلاس سوم نظری مشغول به تحصیل بودند. جدول شماره ۱ گروه های پژوهشی را نشان می دهد.

قرار گرفتند. به منظور بررسی معنی دار بودن آماری تفاوت ها، از روش تحلیل واریانس دو عاملی استفاده شد که خلاصه نتایج آن در جدول شماره ۳ آورده شده است.

جدول ۳- خلاصه نتایج تحلیل واریانس نمره آزمون نگرش سنج مذهب در شرایط مشخص بودن هویت و جنس

منبع خطا	مجموع مجذورها	درجات آزادی	میانگین مجذورات	F	P
جنس	۰/۱۲۲	۱	۰/۱۲۲	۰/۵۲۱	N.S
ذکر هویت	۰/۰۴۹	۱	۰/۰۴۹	۰/۲۰۸	N.S
جنس × ذکر هویت	۰/۱۲۹	۱	۰/۱۲۹	۰/۵۴۸	N.S
دورن گروه ها	۱۳/۱۴	۵۶	۰/۲۳۵		

همان طور که در جدول شماره ۳ مشاهده می شود، نتایج فوق تفاوت معنی داری بین نمره های نگرش سنج در بین گروه با و بدون ذکر هویت شخصی و همچنین بین دو گروه دختر و پس تفاوتی را نشان نمی دهد و نتایج بیانگر عدم تفاوت معنی دار گروه ها می باشد.

همچنین گروه دختران از نظر نوشتن نام بر روی پرسش نامه ها و نوشتن نام بر روی پرسش نامه ها، و از نظر رشته تحصیلی (تجربی در مقابل ادبی)، مورد مقایسه قرار گرفتند. مقایسه گروه ها به وسیله تحلیل واریانس یک عاملی تفاوت معنی داری میان گروه ها از نظر نمره نگرش سنج مذهب نشان نداد. جدول شماره ۴ خلاصه نتایج تحلیل واریانس نمره های نگرش سنج مذهب در گروه های فشار اجتماعی و رشته تحصیلی را نشان می دهد.

نگرش مذهبی براساس رشته تحصیلی و جنس از آزمون تحلیل واریانس دو عاملی استفاده شد. همچنین به منظور بررسی سئوال ها از روش مقایسه میانگین ها استفاده شد. به منظور تجزیه و تحلیل آماری از برنامه SPSS-PC استفاده گردید.

نتایج

برای آزمون فرضیه های پژوهش، دو گروه پژوهشی از نظر فشار اجتماعی (دارا بودن فشار اجتماعی و فقدان فشار اجتماعی)، جنس و رشته تحصیلی مورد مقایسه و تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفتند. جدول (۲) میانگین نمرات نگرش مذهب در شرایط ذکر و عدم ذکر هویت شخصی، جنسیت و رشته تحصیلی و تعداد هریک از گروه ها را نشان می دهد.

جدول ۲ میانگین نمرات نگرش سنج مذهب در گروه ها با ذکر و عدم ذکر هویت شخصی، جنس و رشته تحصیلی

گروه ها	جنس	تعداد	میانگین
پاسخ با ذکر هویت شخصی		۳۰	۳/۲۸
پاسخ بدون ذکر هویت شخصی		۳۰	۳/۳۸
جنس	دختر	۴۰	۳/۳۸
	پسر	۲۰	۳/۲۸
رشته تحصیلی	تجربی	۲۰	۳/۴۲
	ادبی	۲۰	۲/۳۰

دو گروه پژوهش، از نظر نوشتن نام بر روی پرسش نامه و نوشتن نام بر روی پرسش نامه و جنس مورد مقایسه

جدول ۴ خلاصه نتایج تحلیل واریانس نمره های نگرش سنج مذهب در گروه ها با هویت مشخص و رشته تحصیلی

منبع خطا	مجموع مجزورها	درجات آزادی	میانگین مجزورات	F	P
ذکر هویت شخصی	۰/۰۰۱	۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۴	N.S
رشته تحصیلی	۰/۴۰۲	۱	۰/۴۰۲	۱/۹۸	N.S
فشار اجتماعی × رشته تحصیلی	۰/۰۲	۱	۰/۰۲	۰/۰۸	N.S
دورن گروه ها	۷/۲۹	۳۶	۰/۲۰۳	-	

میانگین سؤال های آزمون نگرش سنج مذهب بین گروه فوق را نشان می دهد.

همان طور که در جدول شماره ۵ مشاهده می شود، بین دو گروه پژوهشی در سؤال های شماره ۵، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۲۱، ۲۲، ۲۴ و ۲۵ تفاوت معنی داری وجود دارد. سؤال های نگرش سنج مذهب که در دو گروه تفاوت معنی داری داشتند عبارتند از:

سؤال شماره ۵: خوشبختی معنوی به خوشبختی مادی بستگی دارد و وقتی فرد از نظر مادی مرفه بود، سعادت او تکمیل است.

سؤال ۱۴: علاوه بر رفاه مادی، وجود اعتقادات مذهبی برای سعادت انسان لازم است.

به سؤال ۹ هیچ کس جواب نداد و به همین دلیل مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفت و سؤال ۱۰ نیز به علت اشکال در محتوای آن حذف شد.

سؤال ۱۵: انسان در تعیین سرنوشت خود کاملاً آزاد است و خداوند در تعیین آن دخالتی ندارد.

سؤال ۱۶: اعتقاد به اصول و قوانین دینی لازم است ولی باید آن ها را با محیط اجتماعی تطبیق داد

سؤال ۱۸: مبانی مذهب در هر عصری صادق است ولی جزئیات اعمال و وظایف مذهبی باید با شرایط عصر تغییر کند.

سؤال ۲۱: تعلیمات مذهبی باید در مدارس و دانشگاه ها اجباری شوند.

سؤال ۲۲: اگر فرد پشتکار داشته باشد و از هوش کافی برخوردار باشد، بدون اعتقاد به مذهب هم خوش بخت خواهد شد.

سؤال ۲۴: در حوادث زندگی همه چیز طبق اصول علمی اتفاق می افتد که علت بعضی از آن ها معلوم و علت

همان طور که در جدول شماره ۴ مشاهده می شود، مقدار F به دست آمده در هیچ یک از گروه ها معنی دار نیست. به این ترتیب فرض وجود تفاوت در نگرش مذهبی بر اساس ذکر و عدم ذکر هویت شخصی با هویت فردی مشخص و همچنین فرض وجود تفاوت در نگرش مذهبی بر اساس رشته تحصیلی، ادبی و تجربی نیز رد می شود. همچنین تفاوت معنی داری چه به طور مستقیم و چه به طور عاملی در مورد نگرش مذهبی افراد بر اساس دو متغیر فشار اجتماعی و رشته تحصیلی مشاهده نشد.

به منظور بررسی بیشتر پاسخ های مثبت و منفی به هریک از سؤال های نگرش سنج مذهب بین گروه با هویت فردی مشخص و هویت فردی نامشخص مورد تحلیل قرار گرفت. جدول شماره ۵ نتایج بررسی تفاوت

بعضی دیگر با پیشرفت علم معلوم خواهد شد. سؤال ۲۵:

بعضی از قوانین مذهبی قابل اجرا در اجتماع نیستند.

جدول ۵ میانگین انحراف معیار و تفاوت میانگین سؤال های آزمون نگرش سنج مذهب بین گروه دارای فشار اجتماعی و گروه فاقد فشار اجتماعی

P	T	گروه دارای فشار اجتماعی		گروه فاقد فشار اجتماعی		شماره سؤال
		انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
N.S	-۱/۸	۰/۴۰۷	۰/۸	۰/۴۶۶	۰/۷	۱
N.S	۱/۴۴	۰/۴۰۷	۰/۸	۰/۳۴۶	۰/۸۶۷	۲
N.S	-۱/۴۴	۰/۲۵۴	۰/۰۶۶۷	۰/۰	۰/۰	۳
N.S	-۱	۰/۲۵۴	۰/۱۸۳	۰/۰۶۶۷	۰/۰۳۳۳	۴
S*	-۲/۱۱	۰/۳۷۹	۰/۱۸۳	۰/۱۶۶۷	۰/۰۳۳۳	۵
N.S	۱	۰/۳۴۶	۰/۸۶۶۷	۰/۳۰۵	۰/۹	۶
N.S	-۱	۰/۳۰۵	۰/۹	۰/۳۴۶	۰/۸۶۶۷	۷
N.S	-۱	۰/۴۳	۰/۷۶۶۷	۰/۴۵	۰/۷۳۳۳	۸
N.S	-۱	۰/۱۸۳	۰/۰۳۳۳	۰/۰	۰/۰	۱۱
N.S	-۱/۴۴	۰/۲۵۴	۰/۰۶۶۷	۰/۰	۰/۰	۱۲
N.S	-۱/۴۴	۰/۳۴۶	۰/۱۳۳۳	۰/۲۵۴	۰/۰۶۶۷	۱۳
S*	-۱/۸	۰/۲۵۴	۰/۹۳۳۳	۰/۳۷۹	۰/۸۳۳۳	۱۴
S**	-۳/۲۵	۰/۴۹۸	۰/۴	۰/۳۴۶	۰/۱۳۳۳	۱۵
S*	۲/۴۱	۰/۵۰۹	۰/۵	۰/۴۷۹	۰/۶۶۶۷	۱۶
N.S	-۱	۰/۱۸۳	۰/۹۶۶۷	۰/۲۵۴	۰/۹۳۳۳	۱۷
S**	-۳/۲۵	۰/۴۰۷	۰/۸	۰/۵۰۷	۰/۵۳۳۳	۱۸
N.S	-۱	۰/۴۰۷	۰/۲	۰/۳۷۹	۰/۱۶۶۷	۱۹
N.S	-۱	۰/۳۰۵	۰/۱	۰/۲۵۴	۰/۰۶۶۷	۲۰
S*	۲/۴۱	۰/۵۰۷	۰/۴۶۶۷	۰/۴۹	۰/۶۳۳۳	۲۱
S*	-۱/۸	۰/۵۰۷	۰/۴۶۶۷	۰/۴۹	۰/۳۶۶۷	۲۲
N.S	۱/۴۴	۰/۵۰۴	۰/۴۳۳	۰/۵۰۹	۰/۵	۲۳
S*	-۲/۴۱	۰/۴۹	۰/۳۶۷	۰/۴۰۷	۰/۲	۲۴
S**	-۳/۲۵	۰/۳۴۶	۰/۸۶۶۷	۰/۴۹۸	۰/۶	۲۵

**P<0.01

**P<0.05

بحث در نتایج

وجود چنین تفاوت هایی توصیه می شود که کاربرد چنین پرسش نامه ای فقط محدود به اهداف پژوهش باشد و به شکل گروهی پرسش نامه ها تکمیل گردد.

پژوهش حاضر همانند هر کار پژوهشی- علمی با محدودیت هایی نیز روبرو بود. به علت محدودیت زمانی و مصادف شدن زمان اجرای پژوهش با اواخر سال تحصیلی، پژوهش با حداقل نمونه انجام گردید. در طرح اصلی پژوهش قرار بود پژوهش در دو گروه از پسران که در رشته های تجربی و ادبی تحصیل می کنند انجام شود ولی به علت عدم همکاری اولیای مدارس، در گروه پسران پژوهش فقط بر روی رشته تجربی انجام گردید. در هر حال، پژوهش حاضر، پژوهشی مقدماتی می باشد و نیاز به اجرای پژوهش بر نمونه گسترده تر با استفاده از نمونه گیری تصادفی وجود دارد.

قدردانی

بدینوسیله از خانم لادن فتی عضو هیأت علمی انستیتو روان پزشکی تهران، کلیه کارکنان دفتر مطالعات اسلامی در بهداشت روانی و واحد پژوهش انستیتو روان پزشکی تهران و نیز مربیان و سرپرستان مدارس مورد بررسی به دلیل همکاری صمیمانه در اجرای این پژوهش قدردانی می گردد. همچنین جهت روح پاک شادروان دکتر محمدنقی براهنی آرزوی رحمت و آرامش داریم که باوجود همکاری و مشاوره فراوان در این پژوهش افتخار اجازه نوشتن نامشان را به عنوان همکار به نویسندگان مقاله ندادند.

همان طور که قبلا نیز گفته شد هدف این پژوهش بررسی اثر ذکر هویت شخصی در بیان نگرش مذهبی افراد می باشد که تا اندازه ای نمایانگر فشار اجتماعی می باشد. برخلاف پژوهش های پیشین (براون و پالانت، ۱۹۶۲، کرج، کرفیلد و بلاکی ترجمه صناعی، ۱۳۴۷، اش، ۱۹۵۲، ۱۹۵۸، نقل از مان ترجمه ساعتچی)، بین گروه دارای فشار اجتماعی و گروه فاقد فشار اجتماعی، تفاوت معنی داری در نمره آزمون نگرش سنج مذهب مشاهده نشد. همچنین متغیرهای جنسیت (دختر، پسر) و رشته تحصیلی (تجربی- ادبی) اثر معنی داری بر نمره آزمون نگرش سنج مذهب نداشتند. علت این امر می تواند ناشی از سن و مرحله خاص رشدی گروه نمونه پژوهشی باشد زیرا افراد در سنین نوجوانی بیش از هر دوره دیگری به مذهب روی می آورند (براون، ۱۹۷۳). علت دیگر این مسئله نیز می تواند ناشی از عدم نمونه گیری تصادفی و اجرای پژوهش در منطقه خاصی از شهر تهران باشد (منطقه ۱۲ آموزش و پرورش). این منطقه از جمله مناطق مذهبی شهر تهران می باشد و شاید به دلیل وجود شرایط اجتماعی- فرهنگی خاص منطقه افراد دارای گرایش مذهبی بالایی بوده اند. از طرفی باتوجه به نتایج تحلیل سؤال های پرسش نامه نگرش سنج مذهب تفاوت های معنی داری را در پاسخ های مثبت و منفی به هر یک از سؤال ها پرسش نامه بین دو گروه دارای فشار اجتماعی و فاقد فشار اجتماعی نشان می دهد (جدول ۵). با توجه به وجود این تفاوت ها بین دو گروه پژوهش نیاز به پژوهش مجدد با نمونه آزمودنی های بیشتر وجود دارد. همچنین به علت

منابع

- Regulating Coping Strategies Among Older Adults. *Gerontologist*. 28(3), 303-310.
- کرج، کرچفیلد و بلاکی (۱۳۴۷). فرد در اجتماع. ترجمه محمود صناعی. تهران، انتشارات زوار
- گلریز، گلشن (۱۳۵۳). پژوهشی برای تهیه نگرش مذهبی و بررسی رابطه بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی. پایان نامه کارشناسی روان شناسی. دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- مان (۱۳۶۶). اصول روان شناسی. ترجمه محمود ساعتچی. جلد اول. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مطهری، مرتضی. مقدمه ای بر جهان بینی اسلامی. تهران: انتشارات صدرا.
- Aclim, M.W. Brown, E.C. Mauger, P.A. (1983). The Role of Religious Values in Coping with Cancer. *Journal of Religion and Health*. 22(4): 322-333.
- Aday, R.H. (1984-5). Belief in After Life and Death Anxiety: Correlates and Comparisons. *Omega*, 15(1): 67-74.
- Backer, M. & Gorsuch, R. (1982). Trait Anxiety and Intrinsic- Extrinsic Religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 21: 119-22.
- Bergin, A. E. Masters, K.S. & Richards, P.S. (1988). Religiosity and Mental Health Reconsidered: a study of an Intrinsically Religious Sample. *Journal of Counselling Psychology*. 34(2): 197-204.
- Brown, D.R. (1973). *Psychology and Religion*. Penguin Education.
- Brown, D.R. Ndubuis, S.C. & Gray, L.E. (1990). Religiosity and Psychological Distress Among Blacks. *Journal of Religious and Health*. 29(1): 55-68.
- Burckett, S.R. (1977). Religion, Parental Influence, and Adolescent Alcohol and Marijuana use. *Journal of Drug Issues*. 7(3): 263-73.
- Collipp, P.H (1969). The Efficacy of Prayer: a Triple blind Study. *Medical Times*. 97: 201-204.
- Comstack, G.W. & Partridge, K. B. (1972). Church Attendance and Health. *Journal of Chronic Diseases*. 25: 665-672.
- Conway, K. (1985-86). Coping with the Stress of Medical Problem Among Black and white elderly. *International Journal of Aging and Human Developmenta*. 21: 39-48.
- Handal, P.J., Blacker-Lopez, W. & Morgen, S. (1989). Preliminary Investigation of the Relationship Between Religion and Psychological Distress in Black Women. *Psychological Reports*. 65: 971-975.
- Hunsberger, B. (1985). Religion, Age, Life Satisfaction and Percieved Sources of Religiosity: a Study of Older Persons. *Journal of Gerontology*. 40(5), 612-20.
- Jeffers, F.C., & Nichols, C.R. (1961). The relationship of Activities and attitudes of Physical Well-being in Older People. *Journal of Gerontology*. 16: 67-70.
- Jeffers, F.C., Nichols, C.R. & Eisodorfer (1971). Attitudes of Older Persons Toward Death: a Preliminary Study. *Journal of Gerontology*. 16: 53-6.
- Kaczorowski, J.M. (1989). Spiritual Well-being and Anxiety in Adults Diagnosed with Cancer. *Hospic Journal*. 5(3/4): 105-116.
- Koenig, H.G. George, L.K. & Seigler, I.C. (1988). The use of Religion and Other Emotion-

Koenig, H.D. Morberg, D.O. & Kvale, J.N. (1988). Religious activities and Attitudes of Older Adults in a Geriatric Assessment Clinic. *Journal of the Americal Geriatric Soceity*. 36: 362-374.

Koenig, H.C., Seigler, I.C. Meador, K.G. & George, L.K. (1990). Religious Coping and Personality in Later life. *International Journal of Geriatric Psychiatry*, 5: 123-131.

Larson, D.B. Pattison, E.M. Blazer, D.G. Omran, A.R. & Kaplan, B.H. (1986). Systemic Analysis of Research of Religious Variables in Four Major Psychiatric Journals, 1978-82. *American Journal of Psychiatry*: 143(3), 329-334.

Larson, D.B. & Wilson, W.P. (1980). Religious Life of Alcoholics. *Southern Medical Journal*. 73: 723-7.

Levin, J.S. & Markides, K.S. (1988). Religious Attendance and Psychological well-Being in Middle- Aged and Older Mexican- Americans. *Sociological Analysis*. 49: 66-72.

Ness, R.C. & Wintrob, R.M. (1980). The Emotional Impact of Fundamentalist Religious

Brown, D.R. & Gray L.E. (1987). Stressful Life Events, Social Support Networks, and Physical and Mental Health of Urban Black. *Journal of Human Stress*, 165-73.

Participation: an Emprirical study of intragroup variation. *American Journal of Orthopsychiatry*. 50(2)302-14.

Park,C. Cohen, L.H. & Herb, L. (1990). Intrinsic religiousness and religious coping as Life Stress Moderators for Catholics Versus Protestants. *Journal of Personality and Social Psychology*; 59. No.3, 562-574.

Poloma, M.M. & Pendelton, B.F. (1991). The Effects of Pray and Prayer Experiences on Measures of General Well- being. *Journal of Psychology and Theology*. (19)1: 71-83.

Seligman, M.E.P. & Rosenban, D. (1989). *Abnormal Psychology* (2nd ed.). Norton & Co. Inc.

Suchman, A.L. & Mathews, D.A., What makes the Doctor- Patient Relationship Therapeutic: Exploring the Commexional Dimensions of Patient care. *Annals of Internal Medicine*. 108: 125-30.

Williams, D.R. Larson, D.B., Buckler, R.E., Heckmann (1991). Religious Life of Alcoholics, *Southern Medical Journal*. 73: 723-727.